

Ахметова Н. Р.

Полтавський національний
Педагогічний університет
імені В. Г. Короленка
м. Полтава

ІНФОРМАЦІЙНИЙ ПРОСТІР БІБЛІОТЕК ВНЗ. ІНСТИТУЦІЙНІ РЕПОЗИТАРІЇ – ЯК ВИМОГА ЧАСУ

У статті розкривається вплив сучасних інформаційних ресурсів на освітній та науковий процеси у вищому навчальному закладі та необхідність створення і впровадження цифрових сховищ і архівів. Також розглянуті загальні питання використання сучасних інформаційних ресурсів в бібліотеках вищих навчальних закладів. Створення електронних ресурсів, проаналізовані деякі визначення поняття «електронна бібліотека» і зазначені переваги електронних бібліотек над традиційними. Описані ключові ознаки електронних бібліотек. Уточнено поняття «електронна бібліотека». Проаналізовано мету створення інституційних репозитаріїв, їх властивості й функціональні можливості, сфера застосування. Система DSpace.

Ключові слова : електронні ресурси, електронні бібліотеки, репозитарій, відкриті архіви та бази даних, он-лайн бібліотека, сучасні інформаційні технології, бібліотеки ВНЗ, система DSpace.

На сьогоднішній день становлення сучасного інформаційного суспільства важко уявити без використання електронних інформаційних ресурсів. Якісна вища освіта вимагає якнайповнішого інформаційного забезпечення наукового та навчального процесів. Традиційно цю функцію покладали на бібліотеку вищого навчального закладу. Але традиційна паперова бібліотека на даний час все ж не завжди в змозі задовольнити потреби користувачів та відповідати тим вимогам та викликам, які виникають при впровадженні сучасних методик навчання.

Сьогодні всесвітня мережа Інтернет надає можливість вільного доступу до світових наукових ресурсів шляхом поширення ідеї відкритого доступу.

Відкритий доступ (Open Access) – це безкоштовний, швидкий доступ до повнотекстових документів, зокрема наукових і навчальних матеріалів, публікацій в наукових джерелах в режимі реального часу, орієнтований на будь-якого користувача.

Україна активно підтримує політику відкритого доступу та створення інституційних репозитаріїв. В Україні прийнята Концепція Державної цільової національно-культурної програми створення єдиної інформаційної бібліотечної системи "Бібліотека - XXI", що спрямована на вирішення проблеми ефективності використання і забезпечення доступності документів, які зберігаються у бібліотечних, архівних та музейних фондах. У постанові Верховної Ради України "Про Рекомендації парламентських слухань з питань розвитку інформаційного суспільства в Україні" (грудень 2005 р.), відкритий доступ названий одним із пріоритетів розвитку інформаційного суспільства в Україні, та вказано на необхідність забезпечення відкритого безкоштовного

Інтернет-доступу до результатів наукових досліджень, здійснених за рахунок бюджетних коштів. У Законі України "Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 рр." (січень 2007 р.) йдеться про необхідність створення електронних інформаційних ресурсів в архівах, бібліотеках, музеях, НДІ, ВНЗ; про відкритий доступ до результатів наукових досліджень, виконаних за рахунок коштів державного бюджету України; про розробку програмного забезпечення, заснованого на відкритому коді.

Сучасні інформаційні технології є засобом широкомасштабного переведення накопичених людством відомостей та знань з паперової в електронну форму й створення принципово нових видів інформаційних ресурсів, до яких належать електронні бібліотеки та архіви.

Широке впровадження інформаційних технологій змінює роль бібліотеки у сучасному навчальному процесі. Бібліотека нині не лише книгосховище, а й місце, де користувач може знайти необхідну інформацію, використовуючи різні джерела.

Нагальність створення в бібліотеці електронних колекцій обумовлюється кількома факторами, серед яких: стрімкий розвиток інформаційно-телекомунікаційних технологій, збільшення кількості документів, які існують лише в електронній формі, збільшення потреби користувачів у віддаленому доступі до інформації, все збільшується звичка, насамперед науковців, працювати тільки з електронними варіантами документів і, нарешті, прагнення самих бібліотек надати своїм користувачам інформаційні послуги підвищеної якості. Електронні масиви інформації сьогодні стають одним з найважливіших компонентів бібліотечно-інформаційної системи [9].

Електронні ресурси – журнали, книги, он-лайн бази даних набувають дедалі більшої популярності, значущості, особливо у книгозбірнях ВНЗ.

З'явилося велика кількість різнобічних баз даних. Перелік платних баз даних електронних ресурсів, до яких мають доступ бібліотеки вищих навчальних закладів, зростає з кожним роком, але комерційний підхід організації доступу до таких ресурсів певним чином обмежує повноту використання таких ресурсів. Поруч із платними існують ресурси вільного (відкритого) доступу, які стають все більш популярними серед користувачів. До таких ресурсів можемо віднести електронні журнали та електронні книги у відкритому доступі, відкриті освітні ресурси університетів, інституційні репозитарії відкритого доступу, електронні бібліотеки тощо.

Особливу роль у розширенні доступу науковців до інформації відіграють електронні бібліотеки, які забезпечують подання інформаційних ресурсів в електронному вигляді. Електронна бібліотека є складною інформаційною структурою. Результати аналізу різних джерел свідчать про те, що поняття «електронна бібліотека» ще до кінця не визначено в сучасній науці, і часто трактується по-різному. На основі аналізу джерел можна навести такі трактування: «електронна бібліотека – розподілена інформаційна система, що дозволяє накопичувати, надійно зберігати й ефективно використовувати різноманітні колекції електронних повнотекстових документів, які доступні в

зручному для користувача вигляді через глобальні мережі передавання даних». Як синоніми терміна «електронна бібліотека» використовуються терміни «цифрова бібліотека» і «віртуальна бібліотека». З огляду на форми подання інформації термін "цифрова бібліотека" більш точний, ніж «електронна бібліотека», оскільки всі матеріали, що зберігаються в такій бібліотеці, попередньо тим або іншим чином оцифровуються, тобто мають цифровий, дискретний характер [13].

Як синонім поняття «електронна бібліотека» застосовують поняття «електронний архів», який набув ужитку з розвитком руху відкритого доступу. Поряд із поняттям «електронний архів» вживають терміни «інституційний репозитарій (репозиторій)». Термін «репозиторій» широко використовують у комп'ютерних науках. У цьому контексті він означає будь-яку систематизовану базу даних, організоване місце зберігання програмних продуктів, які доступні для подальшого розповсюдження в мережі. Протягом останніх років термін активно використовується в бібліотечній галузі. У термінологічному словнику наведено переклад терміну «repository» і тлумачення його як сховище архівних матеріалів, рукописів книжок та ін. [12, с. 255].

Слід зазначити, що на сьогодні значна кількість вищих навчальних закладів (ВНЗ) і науково-дослідних установ реалізують концепцію відкритого доступу до результатів наукових досліджень через реалізацію моделі так званого інституційного репозитарію.

Провідну роль у розвитку підтримці та пропаганді міжнародного руху Відкритого доступу відіграють університетські бібліотеки, яким при формуванні інституціональних репозитаріїв (IP) рекомендовано дбати про підготовку якісних метаданих, збереження і стабільність матеріалів. Відкритий доступ змінив стратегію їхнього розвитку, надав ширші партнерські можливості для інформаційної підтримки наукових досліджень, управління базами даних (БД), забезпечуючи якість електронних ресурсів та їхній обмін.

Відкритий доступ здійснюється двома основними шляхами:

1. Депонування – дослідники розміщують свої вже опубліковані статті та праці в репозитарії – відкритому тематичному чи інституціональному електронному архіві.

2. Публікація в журналах, що знаходяться у відкритому доступі. Це робить матеріали доступними в режимі реального часу одразу ж після їхнього оприлюднення [1].

Важливим при створенні інституційних репозитаріїв є вибір програмного забезпечення (ПЗ): комерційного (платного, готового продукту, перевага — забезпечення постійної підтримки програми) чи відкритого коду (безоплатного, яке потрібно налаштовувати). Згідно з даними DOAR, більшість інституціональних репозитаріїв базуються на вільному програмному забезпеченні, переваги якого в тому, що воно безоплатне і може стати основою при створенні будь-якого інституціонального репозитарію. За даними міжнародних досліджень [20], станом на 2009 р. найпопулярнішими були проекти EPrints та DSpace [8].

Електронний архів (IRPNPU) функціонує на основі програмного забезпечення DSpace .

Чому саме DSpace:

Платформа електронних бібліотек DSpace розроблялася спільно компанією Hewlett-Packard і бібліотеками MIT (Массачусетський технологічний інститут + 8 провідних ВНЗ США). Найпоширеніша система в світі (більше 500 електронних бібліотек в Інтернет в більш ніж 50 країнах світу). Розподілений введення документів. Підтримка сучасних інформаційних технологій. Інтеграція в міжнародні реєстри, каталоги, репозитарії.

Система DSpace забезпечує платформу для довгострокового зберігання цифрових матеріалів, що використовуються в академічних дослідженнях. До того ж, DSpace формувалася під впливом наукових досліджень в області систем електронних бібліотек і функціонує як централізований сервіс організації.

DSpace має більш гнучку систему прав користувача в порівнянні з аналогічними бібліотечними системами (EPrints), тісно пов'язаної з вживаною моделлю даних. Виділено такі групи користувачів: депоненти, адміністратори, учасники процесу депонування, передплатники та користувачі з дозволом на відтворюватися загальнодоступних елементів. Гнучка система прав доступу в DSpace дозволяє обмежувати доступ до різних частин архіву. Кожному підрозділу архіву можна призначити групу користувачів, яким дозволяється доступ до даного розділу.

Також дуже важливим є організація пошуку і перегляду в DSpace. Пошук - істотний компонент виявлення об'єктів в будь-якій з бібліотечних систем. Враховуючи високі вимоги користувачів до пошукових систем, надання якомога більшого числа пошукових можливостей - важлива особливість DSpace.

Система дозволяє кінцевим користувачам виявляти контент безліччю способів: за зовнішнім посиланням, пошук по одному або декільком ключовим словам; перегляд за індексами: назві, автору, даті, темі [8].

Підтримується як зовнішній сервер індексації, так і свій власний, що робить вміст архіву швидкодоступним в пошукових системах Інтернет. Архів побудований за типовою структурою інституційних репозитаріїв. Публікації поділені за фондами та зібраннями. В репозитарії розміщуються матеріали наукових конференцій, публікації вчених університету, статті з наукових видань університету, монографії, навчально-методичні матеріали, доповіді, бібліографічні покажчики тощо. DSpace надає можливість ієрархічного перегляду за фондами та зібраннями, пошуку за авторами, заголовками, темами, датами публікації та розміщення. DSpace підтримує колективне наповнення і редагування з розподілом прав доступу та керування авторськими правами поданих матеріалів.

Репозитарій поповнюється документами шляхом передачі документа до наукової бібліотеки, яка бере на себе обов'язок допомогти вченим в архівації їх робіт. Розміщення матеріалів здійснюється згідно методичних рекомендацій роботи з інституційним репозитарієм IRPNPU. Для забезпечення ефективного контролю за роботою репозитарію до нього підключена система статистики,

що дозволяє збирати досить докладну інформацію про його роботу: кількість відвідувачів, кількість візитів, пошукові ключові фрази і слова, посилання на репозитарій із зовнішніх джерел, найбільш популярні сторінки та інше. Система також дає змогу відслідковувати статистику переглядів кожного фонду або зібрання, яка відображає загальну кількість відвідувань, кількість відвідувань за місяць, найбільшу кількість переглядів за країнами та містами. Оброблені належним чином дані дозволяють робити висновки та прогнози щодо розвитку електронного архіву. Презентація інституційного репозитарію займає основне місце на інформаційно-ділових зустрічах з професорсько-викладацьким складом університету. Інституційний репозитарій набуває визнання за рахунок популярності наукових досягнень університету і підвищує престиж навчального закладу та його науковців. Введення в дію репозитарію дає вищу високу ступінь контролю над результатами наукових досліджень співробітників.

Тому надзвичайно важливою проблемою розвитку електронного архіву є його змістовне наповнення. Якісне наповнення та функціонування залежить від багатьох факторів, врахування яких є обов'язковим. Створюючи репозитарій, необхідно звертати увагу на науковість, різноманітність та оригінальність матеріалів, охоплення різних галузей знань. Важливим фактором є також наявність публікацій іноземними мовами, що надає можливість доступу та збільшує кількість звернень зарубіжних дослідників до матеріалів репозитарію.

Позитивно впливає на популярність репозитарію та його рейтинг розміщення не тільки наукових, документів, а й препринтів, авторефератів дисертацій, дисертації, навчально-методичних матеріалів, монографій, матеріалів наукових конференцій (тези, повні тексти доповідей, презентації доповідей), анотованих звітів про науково-дослідницькі теми, курсових, дипломних, магістерських робіт студентів (з дозволу наукового керівника), патентів, публікацій незалежних дослідників, бібліографічних покажчиків, матеріалів засідань та інші електронних видань, що забезпечують зв'язок процесу створення нових знань і процесу їх поширення через викладання. Отже, приділяючи належну увагу пропагування репозитарію, загальним питанням необхідно не забувати про питання ефективності електронних архівів, що передбачає тісну взаємодію зі всіма підрозділами університету та науковцями зокрема [1].

Підсумовуючи все вищесказане, можна констатувати, що швидкий доступ до достовірної та максимально повної інформації – невід'ємна складова фундаментальної науки та якісної освіти. Забезпечення своїх читачів можливістю користуватися подібними ресурсами стає традиційною бібліотечною послугою [12]. Немає сумнівів, що у майбутньому передплата на професійні бази даних буде складовою частиною бюджету, який витрачається на комплектування фонду бібліотеки вищого навчального закладу. Вищим навчальним закладам варто мати власні інституційні репозитарії ще й з міркувань наукового авторитету та –рейтингу, тому що сьогодні об'єднання вітчизняних архівів нереальне - дуже різні стандарти щодо

контенту і метаданих. Звідси - потрібно активно рекламувати власні ресурси та здобутки.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бакуменко, Л. Корпоративні інституціональні репозитарії бібліотек вищих навчальних закладів: відкритий доступ до наукових публікацій [Текст] / Л. Бакуменко // Вісник книжкової палати. – 2012. – № 10. – С. 18–22.
2. Будапештська ініціатива відкритого доступу (BOAI) [Електронний ресурс]. - Режим доступу : <http://www.budapestopenaccessinitiative.org/translations/russian-translation>. – Назва з екрана.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови: 250 000 слів і словосполучень / Ред. В. Т. Бусел. – К. ; Ірпінь : Перун, 2005. – 1728 с.
4. Жалдак М. І. Комп'ютерно-орієнтовані засоби навчання математики, фізики, інформатики / М. І. Жалдак, В. В. Лапінський, М. І. Шут // Вкладка газети «Інформатика». – 2004. – С. 41–48 (281–288).
5. Засоби інформаційно-комунікаційних технологій єдиного інформаційного простору системи освіти України : колективна монографія / (В. В. Лапінський, А. Ю. Пилипчук, М. П. Шишкіна та ін. ; за ред. В. Ю. Бикова). – К.: Пед. думка, 2010. – 160 с.
6. Земсков А. И. Электронная информация и электронные ресурсы публикации и документы, фонды и библиотеки : учеб. пособие / А. И. Земсков, Я. Л. Штрайберг. – М.: ФАИР, 2007. – 528 с.
7. Кісіль М. В. Інформаційне забезпечення професійної діяльності викладача ВНЗ / М. В. Кісіль // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Сер. № 7. Релігієзнавство. Культурологія. Філософія : [зб. наук, праць] / редкол.: В. П. Андрущенко, Т.І. Андрущенко, Є. В. Більченко [та ін.]. – К. : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2010. – Вип. 25 (38). – С. 50–53.
8. Кудим К. А. Создание научных электронных библиотек с помощью системы DSpace / К. А. Кудим, Г. Ю. Проскудина, В. А. Резниченко // Проблемы програмування. – 2007. – № 3. – С. 49–60.
9. Моисеева С. А. Электронные библиотеки : Перспективы и проблемы создания [Электронний ресурс] / С. А. Моисеева. – Режим доступу : http://www.library.lg.ua/rus/kollegam_public.php. – Назва з екрана.
10. Новий тлумачний словник української мови: 42000 слів : для студ. вищ. Та серед, навч. закл. : У 4 т. Т. 1 . А - Є / уклад.: В. В. Яременко, О. М. Сліпушко ; наук,ред. Л. І. Андрієвський. – К. : Аконтіт, 2001. – 911 с.
11. Прилуцька Н. С. Особливості функціонування наукових і освітніх електронних бібліотек [Електронний ресурс] / Н. С. Прилуцька // Інформаційні технології і засоби навчання. – 2011. – № 2 (22). – Режим доступу : <http://journal.iitta.gov.ua/index.php/itlt/article/view/427/390>.
12. Спірін О. М. Проект концепції електронної бібліотеки Національної академії педагогічних наук України [Електронний ресурс] / О. М. Спірін, С.М. Іванова, О. В. Новицький, М. А. Шиненко // Інформаційні технології і засоби навчання. – 2010. – № 6 (20). – Режим доступу : <http://journal.iitta.gov.ua/index.php/itlt/article/view/396/347>. – Назва з екрана.
13. Спірін О. М. Проектування системи електронних бібліотек наукових і навчальних закладів АПН України [Електронний ресурс] / о. М. Спірін, В. М. Саух, В. А. Резніченко, О. В. Новицький // Інформаційні технології і засоби навчання. – 2009. – № 6 (14). – Режим доступу : <http://journal.iitta.gov.Ua/index.php/itlt/article/view/213/199>. – Назва з екрана.
14. Спірін О. М. Теоретичні та методичні засади професійної підготовки майбутніх учителів інформатики за кредитно-модульною системою: монографія [Електронний ресурс] / за наук. ред. акад. М. І. Жалдака. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2007. – 300 с.

15. Степанов В. Коммерческие полнотекстовые базы данных и их использование / В. Степанов // Библиотека. – 2001. – № 4. – С. 45–47.
16. Стрішенець Н. В. English-Ukrainian Glossary of Library and Information Science : Англо-український словник-довідник бібліотечно-інформаційної термінології : А-Z / Н. В. Стрішенець. – К. : Нац. б-ка У країни ім. В. І. Вернадського, 2004. – 329 с.
17. Стрішенець Н. В. Наукова комунікація як елемент управління фондом [Електронний ресурс] / Н. В. Стрішенець // Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія. – 2009. – №3. – С. 66-69.
18. Університетські бібліотеки У країни підтримують Відкритий Доступ до Знань : Заява Міжнародної науково-практичної конференції [Електронний ресурс] // Діяльність бібліотек вищих навчальних закладів у світлі модернізації вищої освіти: Матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Севастополь, 19-21 травня 2009 р.). – Севастополь : Вид-во СевНТУ, 2009. – 192 с.
19. EPrints – Digital Repository Software. – Mode of access: <http://software.eprints.org>. – Title from screen.
20. Registry of Open Access Repositories. – Mode of access: <http://roar.eprints.org>. – Title from screen.